

GULÂM SİSTEMİ İÇERİSİNDE KIRKLAR VE İHTİYÂREDDÎN YÜZBEG TUĞRUL HÂN

Nesrin Yılmaz*

Öz: Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı Kutbeddîn Aybeg'ten sonra sultanlığa asıl hüviyetini kazandıran Şemseddîn İltutmuş olmuştur (1211-1236). Sultan Şemseddîn'in hükümrânlığında devletin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda refah seviyesi her ne kadar yüksek olsa da ölümünden sonra duraklamıştır. Haleflerinin idari kabiliyetten yoksun olmaları sebebiyle Şemseddîn İltutmuş tarafından yetiştirilen ve Kırklar olarak adlandırılan köleler yönetimde büyük söz sahibi oldular. İlk dönemlerinde devlete büyük hizmetleri oldu. Ancak Kırklar, fırsat buldukları esnada hâkimiyet alanlarını genişletmekten çekinmediler. Kırklar ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak kendilerine ayak bağı olan kişileri devre dışı bıraktığı gibi zamanla yönetimi de ele geçirdiler. O kadar güçlendiler ki; tahta çıkarma, tahttan indirme ve hatta birilerinin öldürülmesine bile karar veriyorlardı. Bu çalışmanın amacı; gulâm sistemi içerisinde yetiştirilen Kırklar'ın genel bir değerlendirmesini yaparak devlet üzerindeki nüfuzlarını ortaya koymaktır. Ayrıca zamanla bir hükümdar edasıyla hareket eden meliklerden İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân'ın yönetim üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Delhi Türk Sultanlığı, Şemseddîn İltutmuş, Kırklar, Gulâm, Köle, Melik.

THE FORTY AND İKHTİYARUDDİN YÜZBAK TUGHRİL KHAN IN THE GHULAM SYSTEM

Abstract: After Qutbuddin Aibak, the founder and first ruler of the Delhi Turkish Sultanate (1211-1236), Shamsuddin Iltutmish gave the Delhi Turkish Sultanate its original identity. Although the social, political, economic, and cultural welfare of the realm was high during the Sultan Shamsuddin's reign, it stagnated following his death. Due to the administrative incompetence of their successors, Shamsuddin Iltutmish-raised slaves known as The Forty had a significant influence in the government. In its early years, they provided the state

* Doktorant, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, nsmvlymz03@gmail.com. Bu makale yazarın Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir

with great service. However, when given the chance, The Forty did not hesitate to extend their control. The Forty took advantage of the country's difficult situation by disabling those who were a barrier to them. They also gained control over time. They were so powerful that they could enthrone or dethrone someone, or decide to murder someone. The purpose of this research is to evaluate The Forty individuals who were raised in the ghulam system and discuss their impact on the state. It also seeks to illustrate Ikhtiyaruddin Yûzbak Tughril Khan's effect on the administration, as one of the maliks who behaved as a ruler throughout time.

Keywords: Delhi Turkish Sultanate, Shamsuddin Iltutmish, The Forty, Ghulam, Slave, Malik.

Giriş

Türkler tarih boyunca büyük devletler kurmuş ve farklı coğrafyalarda hüküm sürmüşlerdir. Gazneli Devleti'nin Hindistan yönündeki başarılı siyasetinin ardından XII. yüzyılın ortalarında devletin güç kaybetmesi ile bölgenin hâkimiyeti Gûrluların (Gûri) eline geçti¹. Gûr hükümdarı Muizzeddin Muhammed b. Sâm'ın ölümünün ardından 1206'da Kutbeddin Aybeg Lâhor'da tahta çıktı. Böylece Delhi Türk Sultanlığı da resmen tarih sahnesine çıkmış oldu². Bu coğrafyada Memlûk Sultanlar (Kutbiler, Şemsiler, Balabanlar), Halaciler (1290-1320), Tuğluklular (1320-1414) hüküm sürdükten sonra Delhi Türk Sultanlığı'nda iki yüzyıldır süre gelen Türk hâkimiyeti son buldu. Akabinde Delhi'de iktidara sahip olan Seyyidler (1414-1451) ve Afgan asıllı Lûdiler (1451-1526) devrinde Delhi Sultanlığı hiçbir zaman geniş sınırlara ve parlak günlerine ulaşamadı³.

Sultanlığın resmi kurucusu Kutbeddin Aybeg olsa da asıl hüviyetini kazandıran hükümdar Şemseddin İltutmüş olmuştur (1211-1236). İltutmüş dönemi fetihler, Hindûlarla mücadele ve sosyo-kültürel bakımdan oldukça başarılıdır. Fakat bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri; Kırklar olarak adlandırılan Türk gulâmların himaye edilmesidir. Bu gulâmlar zamanla devle-

¹ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler-Makaleler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s.119-120; Vural Öntürk, *Gurlular (1157-1216)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s.38.

² Enver Konukçu, "Kutbüddin Aybeg", *DİA*, c.4, İstanbul 1991, s.231-232.

³ Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s.16.

tin önemli mevkilerinde görev almış ve sultanlığa büyük katkılar sağlamışlardır. Sultan Şemseddîn'in sağlığında herhangi bir taşkınlık göstermeyen Kırklar, İltutmuş'un halefleri döneminde (1236-1266) deyim yerindeyse Delhi Türk Sultanlığı'nın karar organı gibi hareket ettiler. Kurdukları meclisle devlet işlerinin yürütülmesini sağladılar ve tahta çıkacak hükümdarı seçme konusunda da tek söz sahibi karar organı oldular⁴. Askerî ve idarî kabiliyetleri had safhada olan Sultan Şemseddîn İltutmuş'un etkisinin ortadan kalkması ile Kırklar derhal mücadeleye başladılar. 1526'da Babürlü Devleti'nin kurulduğu tarihe kadar hüküm süren Delhi Türk Sultanlığı, dünyanın kadim kültür ve medeniyetlerine ev sahipliği yapan köklü Budist geleneği içerisinde sınırlı başarıya ulaşmıştır. Hindistan'da Türk-İslâm geleneğini başarılı bir şekilde tesis etmesi ile de Türk ve Dünya tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir⁵. Bu araştırma Kırklar'ın devlet teşkilatındaki yerini ve etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca gulâmlardan "sultan" unvânını kullanma cesaretini gösteren Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân'ın biyografisi verilerek elde ettiği nüfuzun sınırları gözler önüne serilecektir.

Gulâm Sistemi İçerisinde Kırklar

Kırklar'ı daha iyi anlamak bakımından öncelikle gulâm/memlûk sistemini incelemek gerekir. Bu sistem içerisinde yetişen Kırklar'ın zamanla ayrı bir grup oluşturmaları oldukça dikkate değerdir. Arapça bir isim olan "gulâm" sözlükte 'erkek çocuk, delikanlı, azat edilmiş köle, hizmetkâr ve muhafız' gibi anlamlara gelmektedir. Bazı İslâm devletlerinde gulâm yerine *memlûk*, Kuzey Afrika'da ise *abîd* ismi kullanılmıştır⁶. Esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, yetenekleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları beceriler doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmaları suretiyle işleyen mekanizma olarak tarif edilebilir⁷. Sistematik bir askeri eğitimden geçen kişiler profesyonel asker yahut idareci olarak yetişirdi.

⁴ N. R. Farooqi, "Delhi Sultanlığı", *DİA*, c.9, 1994, İstanbul, s.130-132; A. S. Bazmee Ansari, "İltutmuş", *DİA*, c. 22, 2000, İstanbul, s.158-159; Bilal Koç, "Devletin Nesebten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, Aralık 2017, s.91.

⁵ M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz, s.207.

⁶ M. Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, c.14, İstanbul 1996, s.178; Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", *DİA*, c.29, Ankara 2004, s.87.

⁷ Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ*, Kronik, İstanbul 2017, s.13.

Gulâmlar liyakat ve kabiliyetleri doğrultusunda devlet içerisinde ordu, idare ve sarayda daimî ve maaşlı olarak görev yapmaktadırlar. Haliyle bu tür bir sisteme dâhil olan bir gulâm/memlûk, profesyonelliği bakımından devlet erkânı sınıfına tâbi olduğundan dolayı sıradan kölelerden farklı bir konumda yer almaktadır⁸.

Gulâm kelimesi ayrıca “kul” tabiriyle de karşımıza çıkmaktadır⁹. Hizmetkâr, tâbi, sadık anlamlarına gelen kul, bağlılığı ifade ederek daha çok askerî bir hizmetin karşılığında kullanılmıştır¹⁰. Nitekim yazar Aziz Ahmed, Şemseddîn İltutmuş’tan bahsederken “Kul Sultan Şemseddîn İltutmuş”¹¹ olarak zikretmektedir. Burada dikkat çekilecek husus şudur ki; bu tabir kullanıldığı esnada Şemseddîn İltutmuş, Delhi Türk Sultanlığı hükümdarıdır. Bu durum Şemseddîn İltutmuş’un hükümdarlığı esnasından bile Gûrlu Devleti efendilerine olan bağlılığına vurgu yapmaktadır.

Gulâm, orta çağ Türk-İslâm devletlerinin birçoğunda görülmekle beraber Gazneli Devleti’nden sonra Gûrlu Devleti’nde de gulâm sistemine rastlamaktayız. Gûrlular ile beraber Türk-İslâm dünyasında kök salmış iki temel kurum Hint coğrafyasına sirayet etti. Bunlardan ilki iktâ, diğeri gulâm/memlûk sistemi idi¹². Gûrlu Devleti dönemlerinden süregelen gulâmlık, Delhi Türk Sultanlığı’nda da bir devlet politikası haline gelmiş ve devam ettirilmiştir. Gûrlu hükümdarları Gıyâseddin Muhammed b. Sâm ve Muizzeddin Muhammed b. Sâm devirlerinde ordunun büyük bölümünü Türk gulâmlar oluşturmaktaydı. Özellikle Muizzeddin Muhammed’in en büyük merakının Türkistan’dan Türk çocukları getirip yetiştirmek olduğu ve bu sebeple gulâmlarının çoğunun Türklerden oluştuğu aktarılmaktadır. Yine rivayete göre; Sultan Muizzeddin Muhammed’e ölmeden önce: “Keşke senin oğulların olsaydı ve hükümdarlık senin soyundan devam etseydi.” denilmesi üzerine Sultan Muizzeddin gulâmlarını kastederek: “Benim bin tane oğlum var. Onlar benim mirasçılarımdır ve benden sonra adım hutbelerde onların sayesinde okunacak-

⁸ Göksu, a.g.e., s.14; Terzi, a.g.m., s.178.

⁹ Detaylı bilgi için bk. Göksu, a.g.e., s.13.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, “Kul”, *DİA*, c.26, Ankara 2002, s.348.

¹¹ Aziz Ahmed, *Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.14.

¹² Peter Jackson, “The “Mamluk” Institution in Early Muslim India”, *Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.2, 1990, s.340.

tır.” cevabını vermiştir¹³. Ayrıca hükümdar ve köleleri arasında kişisel bir bağ da bulunuyordu. Çünkü kölelerin her biri aileden sayılır ve gelecekte efendilerinin mirasını koruyacaklarından dolayı onlara nazik davranılıyordu¹⁴. Bu durumda devletin önemli kademelerine gelmek ve hatta akabinde hükümdar olmak için yalnızca soy veya kan bağının önemli olmadığı görülmektedir.

Gûrlular ve onların memlûktan yetişme Türk asıllı kumandanları vasıtasıyla gulâmlık Hindistan’a intikal etmiştir. Bu sebeple Delhi Türk Sultanlığı’nın saray ve askeri teşkilatının büyük kısmı gulâmlara dayanmaktaydı¹⁵. Hükümdar olabilmenin zekâ, kabiliyet ve iyi bir idareci olmaktan geçtiğini anlıyoruz. Ayrıca hükümdarlar nazarında sadık bir köle öz evlattan daha ehemmiyetlidir. Aynı şekilde Delhi Türk Sultanlığı’nın resmîyetteki ilk kurucusu Kutbeddîn Aybeg de Gûr hükümdarı Muizzeddîn Muhammed’in sarayına Türkistan’dan getirilmiş bir gulâm idi. Yine Türkistan’ın İlbarî hânedânından olan Sultan Şemseddîn İltutmuş da meziyetlerinin duyulması akabinde Sultan Muizzeddîn’in meliki Kutbeddîn Aybeg tarafından satın alınmıştır¹⁶. Bu husustan da anlaşılacağı üzere; bir memlûk başka bir memlûk edinebiliyordu. Kutbeddîn Aybeg henüz Muizzeddîn Muhammed’in bünyesinde görev alan biri iken Şemseddîn İltutmuş’u satın almak istemiş ve bunun için efendisinin onayını almış idi.

Kaynaklarda ilk dönem Delhi Türk Sultanlığı ve hükümdarları için “memlûk devleti”, “memlûk hânedânı”, “köle krallar”, “memlûkler saltanatı”, “kölemenler” vb. tabirler kullanılmaktadır. Özellikle Avrupalı tarihçiler “memlûkler saltanatı” olarak adlandırdıkları bu ilk dönem sultanlarının ordularında Afganlara da büyük oranda yer verildiği için “Pathan Sultanları” olarak da adlandırmaktadır. Fakat hükümdarların hiçbirinin Afgan veya Pathan olmadığı açıkça görülmekle beraber, ayrıca bazı tarihçiler ilk dönem Delhi sultanlarının Türkistan’dan geldiklerini ve bu sebeple Pathan olarak adlandırılmalarının doğru olmadığı belirtilerek Türklüğe özellikle vurgu yapmaktadır.

¹³ Öntürk, a.g.e., s.92.

¹⁴ İshraq Husain Qureshi, *The Administration of The Sultanate of Delhi*, Lahore 1942, s.64.

¹⁵ Kortel, a.g.e., s.294.

¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Ahmet, a.g.e., s.20-166-167.

lar¹⁷. Nitekim ilk dönem Delhi Türk Sultanlığı incelendiğinde Afgan ya da herhangi bir yabancı unsurdan gelme hükümdarlara rastlanmamaktadır.

Bu konuda görüş belirten yazar Peter Jackson da “köle krallar” veya “köle hânedân” gibi isimleri kullanmanın yanlış olduğunu belirterek Sultan Şemseddîn İltutmuş ve Sultan Gıyâseddîn Balaban’ın gulâm olmalarına rağmen onların soyundan gelenlerin hiçbir zaman köle olmadığını zikretmektedir¹⁸. Gulâm/memlûk ve köle kelimeleri teorik olarak birbiriyle alakalı gibi görünse de uygulama sahasında böyle bir alakadan bahsetmek mümkün değildir. Zira köleler özgürlükten yoksun, her türlü ağır işlerde çalıştırılıp hayatları boyunca köle pazarlarında satışa sunulabilirken, gulâmlar/memlûkler belirli bir zaman sonra azat edilir ve yaşamlarına hür bireyler olarak devam ederler¹⁹. Köle ve hükümdar terimlerini çelişkili bulan yazar K. S. Lal, sistemin sağladıklarından dolayı bazılarının hükümdar olabildiklerini öne sürmektedir. Ayrıca ünlü Hindistan tarihçilerinden Abdülmelik İsmâî’nin “Dünyayı miras ve övünme yoluyla alamazsın, sadece kılıcı savaşta ileri sürerek alabilirsin.” sözünü ileri sürerek hükümdarlığın kılıçla yani kuvvet ve kabiliyetle elde edilebileceğini vurgulamaktadır²⁰.

Türk gulâmların sağlandığı kaynaklar oldukça çeşitlidir. Başta Türkistan olmak üzere çoğunlukla Anadolu-Suriye ve Hindistan’da doğmuş Türklere denildiği söylenebilir. Ayrıca Türkistan’daki Moğol istilası da bu durum üzerinde oldukça etkili olmuştur²¹. Çünkü Moğol akınlarından kaçanların sığınabileceği en güvenilir yerlerden biri de Hindistan idi. Hindistan, ehli İslâm’ın merkezi haline gelerek yoğun göç almıştır²². Özellikle Şemseddîn İltutmuş döneminde Moğol istilaları esnasında Irak, Kurasan ve Maverâünnehir’den çok sayıda prensin Hindistan’a geldikleri ve ayrıca yanlarına aldıkları köleleri, askerleri ve âlimleriyle beraber Delhi ve çevresindeki birçok yerleşim

¹⁷ Mübarek Galip, *Hindistan’da Türk Hükümdarları*, Haz. S. Y. Gömeç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.3; Ahmet, a.g.e., s.19-20.

¹⁸ Peter Jackson, *The Delhi Sultanate, A Political and Military History*, Cambridge University Press, 1999, s.44.

¹⁹ Detaylı bilgi için bk. Göksu, a.g.e., s.15-16.

²⁰ Kishori Saran Lal, *Muslim Slave System in Medieval India*, <https://www.z-lib.org.tr>, erişim tarihi: 24.08.2022, Delhi 1994, s.23.

²¹ Salim Cöğce, “Delhi Türk Sultanlığı’nda Memlûk Sistemi”, <https://www.ttk.gov.tr>, erişim tarihi: 12.09.2022, s.28.

²² Mustafa Uyar, *Tabakât-ı Nâsirî, Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, Ötüken, İstanbul 2016, s.38.

yerinde ikamet ettikleri aktarılmaktadır. Ayrıca Müslüman hükümdarların yalnızca iyi bir hükümdar olmakla kalmayıp aynı zamanda iyi birer tüccar oldukları, gittikleri her yerde bölgenin iklimi, arazisi ve nüfuzuna bağlı olarak kölelik sistemini geliştirdikleri vurgulanmaktadır²³.

Delhi ve Agra'nın bütün yöneticilerinin yabancı kökenli köleler ithal ettiğini aktaran K. S. Lal, Sultan Şemseddin İltutmüş'un Semerkand, Buhara ve Tirmiz'den köle satın alması için Müslüman tüccarları görevlendirdiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Sultan için yüz köle satın alındığı ve Çinli tüccarların da sultana kırk köle sunduğu belirtilmektedir²⁴. Türk gulâmların yanı sıra hem Kutbeddin Aybeg hem de Şemseddin İltutmüş dönemlerinde Habeşli, Afgan, Tacik gibi unsurlara mensup kişilerin de orduda görev yaptığı bilinmektedir²⁵.

İlerleyen sayfalarda değinileceği üzere farklı milletlere mensup gulâmların alınması zaman zaman Türk ve Türk olmayan unsurlar arasında çatışmaya da sebep olmuştur. Delhi Türk Sultanlığı'nda gulâmlar esas itibariyle satın alma, vergi ve ganimet yoluyla toplanmaktaydı. Ayrıca miras yoluyla da gulâmlar temin edilmekteydi. Önceki hükümdardan kalan gulâmlar bir sonraki hükümdarın idaresinde bulunabiliyordu. Hükümdarlar sahip oldukları gulâmları aile fertlerine miras olarak da bırakabilmekteydiler. Esasında tüccarlar yetenekli olduklarına inandıkları köleleri savaşçılık, din ve görgü kuralları çerçevesinde eğiterek piyasa değerlerini artırıyorlardı. Zengin kesimlerden kimseler bu tür becerilerle donatılmış köleleri daha yüksek fiyatlarla kolayca satın alıyorlardı. Gulâmların eğitimine oldukça önem veren sultanlar ise askeri ve ilmi eğitimlerine yenilerini ekleyerek saray ve devlet âdâbı, ülke yönetimi gibi incelikleri de öğrenmelerini sağlıyorlardı²⁶.

Kölelerin fiyatları satın alındığı zamana göre farklılık göstermektedir. Savaş, kıtlık, refah gibi dönemlerde fiyatlar değişmekteydi. Yetenekli ve iyi eğitilmiş köleler daha pahalı olduğundan herkes tarafından satın alınamıyor-

²³ Lal, a.g.e., s.9.

²⁴ Lal, a.g.e., s.105-106.

²⁵ Cöhce, a.g.m., s.13.

²⁶ Umut Kansoy, Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018, s.87-89; Cöhce, a.g.m., s.16; Fouzia Farooq Ahmed, *Muslim Rule in Medieval India*, Power and Religion in The Delhi Sultanate, I. B. Tauris, New York 2016, s.65-66.

du. Örneğin; Sultan Şemseddin İltutmuş, 100.000 çeytel²⁷ ödeme yapılarak satın alınmış idi²⁸. Ödeme yapılan meblağa bakılacak olursa Şemseddin İltutmuş yetenekli olduğundan dolayı yüksek bir fiyata satın alınmıştır.

Genel olarak Türk memlûkler incelendiğinde hemen hemen hepsinin askerlik, idare, savaşçılık, atçılık vb. konularda üstün meziyetlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum Türk memlûklerini Hindistan'da kendilerini idare ve askerliğe adadıkları ve bunu bir meslek haline getirdikleri, ayrıca Türklüklerini her durumda muhafaza ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra Türklükte özellikle asillik aranmaması da kayda değer bir gerçektir. Çünkü en yüksek memuriyetten en düşük memuriyete değin bütün Türkler asil sayılmaktadır. Bu hususa özellikle Kutbeddin Aybeg ve Şemseddin İltutmuş döneminde büyük önem verilmiştir²⁹. Gulâmların özellikle Türklerden seçilmesi hususunu değerlendirecek olursak; Türklerin cesur, kabiliyetli ve savaşçı özelliklerine sahip olmalarının bunda büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Özetle denilebilir ki; Hindistan'daki Türk hâkimiyetinin en büyük kaynağı yetiştirilen Türk gulâmları idi. Gerek Gûrlu Devleti hükümdarları ve gerek Kutbeddin Aybeg'in gulâm sistemini kullanmalarına rağmen Delhi Türk Sultanlığı'nda gulâm, memlûk yahut Kırklar denilince akla ilk olarak Sultan Şemseddin İltutmuş dönemi gelmektedir. Çünkü memlûklerin teşkilatlanmaları ve tamamen farklı bir grup olarak adlarını duyurmaları bu döneme denk gelmektedir. Ayrıca hem en çok etkili oldukları hem de en iyi dizginlendikleri dönem yine Sultan Şemseddin İltutmuş'un hükümdarlığı esnasında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Y. Hikmet Bayur, "İletmiş'in Türk kulları arasında kırk kişi var idi ki bunlar emirlik (bey) veya meliklik (vali) mertebesine yükselecekler ve aralarında çekişip çarpışsalar da Türklerin genel menfaatleri ortaya konulunca dayanışacaklar ve sultanları da az çok egemenlikleri altında tutacaklardır. Bun-

²⁷ Delhi Türk Sultanlığı'nda para birimi olan çeytel; altın, gümüş ve bakır alaşımından darp edilmiştir. (Bk. Kortel, a.g.e., 107, dipnot:622.) Bazı kaynaklarda bu para birimi *çital*, *citel*, *çitel* olarak geçmektedir. Yabancı kaynaklar ise *jital* olarak kullanılmaktadır.

²⁸ Fouzia Farooq Ahmed, "The Delhi Sultanate: A Slave Society or A Society with Slaves?", *Pakistan Journal of History and Culture*, vol.XXX, No.1, 2009, s.10.

²⁹ Cöhce, a.g.m., s.27-28.

ların topuna ‘Kırklar’ denir.” şeklindeki açıklaması ile bütün büyük makamların Türk gulâmlarının elinde bulunduğunu vurgulamaktadır³⁰.

Sayca kırk kişi olmaları bakımından özellikle Kırklar olarak bahsedildiği öne sürülse de referans aldığımız *Tabâkât-ı Nâsırî* müellifi Cûzcânî³¹, Kırklar’ın sayı bakımından tam olarak kaç kişi olduklarına dair net bir kayıt düşmemiş ve hatta eserinde yalnızca yirmi beş gulâmın biyografisine yer vermiştir. Kırklar hakkında en detaylı bilgilerden biri de Ziyâeddîn Berenî’nin *Târîh-i Firuzşâhî*³² adlı eserinde rastlamaktayız. Kırklar hakkında daha sonra yapılan çalışmaların tümü bu kaynakların vermiş olduğu bilgilerden öteye geçmemektedir³³. Ayrıca Kırklar ismini almaları ve sayca kaç kişi oldukları yönündeki tartışmalar netlik kazanmamıştır.

Sultan Şemseddîn İltutmuş, merkezi yönetimin sağlanması ve kendisine yardımcı olmaları bakımında bu sistemi hayata geçirmiş ve her türlü milletten kabiliyetli ve sadık olabileceklerine inandığı gulâmları en yakınına dâhil etmekten çekinmemiştir. Çok sayıda köle satın alan Sultan Şemseddîn İltutmuş, onları yüksek mevkilere tayin zamanla azatlıklarını bağışlamıştır. Burada dikkat edilecek husus; Kırklar’ın hepsinin birden azat edilmesidir³⁴. Ayrıca bir kölenin hükümdar olabilmesi için *hattı atık* denilen *azatlık belgesini* alması gerekmektedir. Sultan Kutbeddîn Aybeg Gûrlu hükümdarı Gıyâseddîn Mahmûd tarafından azatlık belgesini almıştı³⁵. Sultan Şemseddîn İltutmuş ise Muizzeddîn Muhammed’in isteği üzerine henüz meliklik döneminde olan Kutbeddîn Aybeg tarafından azatlık belgesini almış idi. M. Aziz Ahmet, köle ve hükümdarlık üzerine şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Efendisi tarafından azat edilen bir köle artık köle sayılmaz ve kölelikten kurtulamayan bir insan da

³⁰ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Yayınları, c.I, Ankara 1987, s.283.

³¹ Delhi Memlûk Sultanlığı’nın tarihi için birinci derecede mühim bir kaynak olan ve 658/1260 senesinde tamamlanan eser; bir Mukaddime ve 23 tabaka’dan oluşan genel bir İslâm tarihidir. Yirmi ikinci tabaka, Şemsî sultanları devrindeki meliklerin biyografisini içermektedir. Detaylı bilgi için bk. Uyar, a.g.e., s.24-27.

³² Ziyâeddîn Berenî, Delhi Türk sultanları ile iyi ilişkiler içinde bulunan bir aileden gelmektedir. 758/1357 yılında tamamladığı Farsça eseri Delhi Türk Sultanlığı tarihi açısından oldukça önemlidir. Bk. Kortel, a.g.e., s.XXII.

³³ Es-Seyyid Abdulaziz Sâlim, “Hindistan’daki Memlûkler Sultanlığı Devleti ve Mısır’daki Memlûkler Sultanlığı Devleti Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. (Çev. A. Çetin), *Tarih Dergisi*, c.0, S.44, 2006, s.130.

³⁴ Kansoy, a.g.t., s.101; Ahmet, a.g.e., s.20.

³⁵ Kansoy, a.g.t., s.99.

sultanlığı elde edemez.”³⁶, “bugünün kölesi, yarının sultanı”³⁷. Bu dönemde azat edilen memlûkler Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından *emûr-i âhûr*, *taştâr*, *ser-candâr*, *emûr-i hâcib*, *emûr-i meclis*, *çâşniğûr*, *çetrdâr*, *ser-devâtâr*, *şarâbdâr*, *sâkîlik*, *bâzdâr* gibi pek çok göreve tayin edilmişlerdir³⁸. Buna örnek verecek olursak; genel kabullerde hükümdarın tahtının arkasında ayakta duran ve hükümdarın güvenliğinden sorumlu olan ser-candârlara Şemseddîn İltutmuş döneminde yılda 300.000 çeytel maaş verilmekteydi. Sultanlığa kadar yükselebilmelerinden dolayı ser-candârlığın itibarı yüksek bir memuriyet olduğu anlaşılmaktadır³⁹.

Emir ve meliklik rütbelerine erişenlerin hem maaş hem de iktâ aldıkları da tespit edilmektedir⁴⁰. Efendi-köle ilişkisi incelendiğinde; hükümdarlar tarafından himaye edilen ve çeşitli şekillerde lütuflandırılan gulâmların bu cömertlik karşısında ömür boyu yalnızca sadık kalarak karşılık vermeleri şeklinde bir pazarlıktan söz edilebilir⁴¹. Yine *Bendegân-ı Şemsi* memlûkleri arasında sultana en yakın duran ve sultanın güvenilir kişilerinden oluşan *bendegân-ı hâss* olarak bilinen çekirdek bir askeri memlûk grubu da mevcuttu. Sultan özellikle güvendiği bu memlûklerini başkentten uzak olan yerlerde, stratejik mevkiilerde ve yeni fethedilen yerlerde görevlendiriyordu. İktâlara yerleştirilenler çoğunlukla *bendegân-ı hâss* adlı kıdemli gulâmlardan oluşmaktaydı ve bunlar diğer gulâmlara oranla daha serbest hareket edip daha rahat karar alabiliyorlardı⁴². Ayrıca değinmek istediğimiz bir başka husus ise Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk devrinde (1351-1388) gulâmlar ile ilgili bütün işlemlerin bir daire tarafından belirli düzen çerçevesinde ilerlemesini sağlamak adına *dîvân-ı bendegân* adlı kurum faaliyete başlamıştır⁴³.

Kendileri de Türk kökenli olan Delhi sultanları, seçkin memlûklarına özellikle Türklüğün münhasır işaretlerini vermeye çalıştılar. Bu bakımdan

³⁶ Ahmet, a.g.e., s.19.

³⁷ Ahmet, a.g.e., s.23.

³⁸ Tayin edilen gulâmların isimleri ve görevleri hakkında bilgi edinmek için bk. Kortel, a.g.e., s.111, 126, 97, 123, 125, 127, 132, 142, 144, 146.

³⁹ Kortel, a.g.e., s.108-109.

⁴⁰ Cöhce, a.g.m., s.21.

⁴¹ F. F. Ahmed, a.g.e., s.67.

⁴² Tanvir Anjum, “Nature and Dynamics of Political Authority in the Sultanate of Delhi”, *Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. LIV, No.3, 2006, s.41; F. F. Ahmed, a.g.e., s.66.

⁴³ Kortel, a.g.e., s.266.

sultanlar memlûklerine yeni isimler vermeye başladılar. Hem Kutbeddîn Aybeg hem de Sultan Şemseddîn İltutmuş Arap ve Pers isimlerinden ziyade Türk isim ve unvânlar kullanmışlardır. Örneğin, Sultan Şemseddîn gulâmlarından birine “Tamgac” ismini vermiştir⁴⁴. Yetiştirilen bu gulâmlar zamanla devletin ayrılmaz bir parçası haline gelerek ülkenin yönetiminde önemli rol oynayacaklardır. Sultan Şemseddîn İltutmuş sağlığında gulâmların elde ettikleri ayrıcalık ve nüfuzu kontrol altında tutmayı başarmış ve bu sebeple hükümlerini esnasında herhangi bir isyan hareketi, başkaldırı, yönetime karşı asi tavırlar görülmemiştir. Özetle; Sultan Şemseddîn İltutmuş tahtta kaldığı süre boyunca gücüne büyük oranda destek buldu. Merkezi yönetimi sadık gulâmları ile beraber yönettiyse de yönetimi ve orduyu kendi aralarında paylaşma emelleri olan meliklerin güçlerini kontrol altında tutmayı başarmıştır. Kendi bağımsızlığını ve iradesini riske atmalarına kesinlikle müsaade etmemiştir.

Genel olarak satın alınan Türk köleler Hindistan’da egemen Müslüman hükümdarlar ve soylular sınıfını oluşturuyordu. Türk asaletini temel alan Sultan Şemseddîn İltutmuş, kendi gulâmlarından oluşan ve memur olarak tanıtılan yeni bir sınıf meydana getirdi. Birinci sınıf muamelesi yapılan memlûkler efendilerinin ardından *Şemsî Soyluları* olarak anılmaya devam etmişler ve pek çok ayrıcalık elde etmişlerdir. Hükümdar olabilen gulâmların yanı sıra birçoğu soylu olarak kalmış ve bunlar “hân, melik, emir” gibi unvânlarla anılmışlardır. Kırklar’ın rütbeleri hususuna dikkat çeken F. F. Ahmed; *hân* unvânının rütbece en yüksek, ikinci en yüksek rütbenin *meliklik* ve üçüncü en yüksek rütbenin *emirlik* olduğuna dair çıkarımları öne sürmekte ve ayrıca Gûrlular döneminde gulâmlar için hân unvânının kullanılmadığını dile getirdikten sonra hânlığın Şemseddîn İltutmuş ile süreklilik kazandığına değinmektedir. Bu rütbeleri takiben *sipchsâlâr* (başkumandan) ve *subaylık* gelmektedir. Sultan İltutmuş’un hizmetinde hân unvânını alanların sayıca az olmasına karşın halefleri bu unvânı verirken seçici davranmamışlardır. Türk gulâmların yönetimi ele almaları ile artık özgür doğan, asil melik ve emirler etkisiz hale getirildi. Her biri ayrı meclis kurarak ihtişamlı bir hayat sürmeye başladılar. Kırklar’ın hiçbiri bir diğerine üstün gelmeyecek ve boyun eğmeye-

⁴⁴ Sunil Kumar, “Service, Status, and Military Slavery in Delhi Sultanate: Thirteenth and Fourteenth Centuries”, *Slavery and South Asian History*. (Ed. I. Chatterjee and R. M. Eaton), Indiana University Press, 2006, s.87.

cekti. Ele geçirdikleri bölgeleri, kuvvetleri ve devlet dairelerini eşit şekilde paylaşacaklardı. Şemsiler Hânedâm'ın hükümdarları Kırklar'ın nüfuzunu kırmayı başaramadılar. Kırklar'ın isteği doğrultusunda sultanların tahta çıkma, tahttan inme ve hatta ölümleri bile kararlaştırıldı⁴⁵. Meşhur Hindistan tarihçilerinden Firişte, *Târih-i Firîşte* adlı eserinde Sultan Şemseddîn İltutmuş'un kırk Türk kölesinin aralarında fikir birliğine vararak hükümdarlar öldükten sonra sultanlığı paylaşma emellerinin olduğunu kaydetmektedir⁴⁶. Böylelikle Kırklar, ülkenin bütün büyük iktâlarını ve en yüksek makamları aralarında paylaşmışlardır⁴⁷.

Sultan Şemseddîn İltutmuş her ne kadar ardında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel olarak güçlü bir devlet bırakmış olsa da halefleri bu durumu gereğince devam ettiremediler. Kudretli hükümdarın ölümünden sonra saadet devri çabucak sekteye uğradı. Uzun süreli bir kargaşa dönemine maruz kalan Delhi Türk Sultanlığı'nda Kutbeddîn Aybeg ve Şemseddîn İltutmuş'un bıraktıkları hazine israf edilmiş, devlet daireleri kargaşa içerisine sürüklenmeye başlanmıştı. Yaşanan taht kavgaları, iktidar mücadelesi, devlet erkânının istikrarsız ve çıkarıcı tutumları gulâmlara rahat hareket edebilecekleri ortamı hazırladı. Sultanın çocukları arasındaki anlaşmazlıklar ve gulâmların yönetim üzerindeki baskıları da işlerin kötüye gitmesine, iç karışıklıklara ve isyanlara zemin oluşturdu. Muazzam denebilecek derecede sağlam temeller üzerine inşa edilen sultanlık yaşanan sıkıntılardan ötürü bir süreliğine saadet devrine ara verdi⁴⁸. Çünkü Şemseddîn İltutmuş'un ölümüne değin ne Gûrlular döneminde ne de Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk dönemlerinde gulâmların ayrı bir grup oluşturup, devletin her türlü kademesinde etkin ve bu denli güç sahibi oldukları görülmemiştir. Böylelikle Kırklar'ın hâkimiyeti ile devlet idaresinin zayıflaması arasında net bir paralellik olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁵ Ziyâeddîn Berenî, *Târih-i Firuzşâhî*, (İng. Trc., H. M. Elliot, J. Dowson), *History of India As Told By Its Own Historians*, London, vol. III, 1871, s.97-98; Jackson, a.g.m., s.345; F. F. Ahmed, a.g.e., s.64.

⁴⁶ Firişte, *Tarih-i Firîşte*, (Translator J. Briggs), *History of The Rise of The Mahomedan Power in India, Till The Year A. D. 612*, Oriental Book-Sellers and Publishers, Calcutta, 1908, s.249.

⁴⁷ Wolseley Haig, *The Cambridge History of India, Turks and Afghans, Vol.III*, Cambridge at the University Press, 1928, s.62.

⁴⁸ Ahmet, a.g.e., s.188-207; S. Yağmur Gömeç-M. Melis Çelikaş, *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s.83.

Sultan Şemseddîn İltutmuş ve soyundan gelenler kaynaklarda *Şemsî Sultanlar*⁴⁹ ya da *Şemsîye Hânedâni*⁵⁰ olarak zikredilmektedirler. Böylelikle Sultan Şemseddîn İltutmuş ile başlayan ve akabinde evlatları, torunları tarafından 1266'ya kadar devam eden *Şemsî Soylular Dönemi* (1211-1266) artık Sultan Şemseddîn İltutmuş'un yetiştirdiği gulâmların elindeydi. *Çihilgân, Çehelganî, Bendegân-ı Türk Çihilgâni, Ümerâ-yı Çihilgâni* gibi isimlerle de adlandırılan Kırklar nitelikli eğitimlerden geçerek zamanla devletin önemli kademelerinde görev yapmışlardır⁵¹. Yetiştirilen bu gulâmlar devlet işlerinin ve devletin geleceğinin hükümdar kadar kendilerini de ilgilendirdiğinden hareketle sık sık İltutmuş'un haleflerine karşı çıkmaktan ve hükümdarların kararlarına müdahale etmekten çekinmemişlerdir⁵².

Sultan Şemseddîn'in haleflerinin kabiliyetsizlikleri ve bu sebeple Kırklar'ın kolayca yönetimi ele geçirdiklerini vurgulayan Y. H. Bayur, Moğol istilası önünden kaçarak Delhi'deki güvenli ortama sığınan Müslüman Türklerin ve bunların büyüklerinin Kırklar'ı oluşturduğunu aktarmaktadır. Hânedân içerisindeki kargaşalar ve yeteneksiz sultanlar bir yandan Kırklar'ın nüfuzunu kırmaya çalışırken öte yandan da onları tamamen etkisiz bırakmak istemekteydiler. Ayrıca Bayur, Kırklar hakkında farklı bir noktaya değinerek sultanlar için "bindikleri dalı kesmek" deyimini kullanmıştır. Bu duruma gerekçe olarak da Hindistan'ı Moğol istilasından koruyanların Kırklar olduğunu vurgulamaktadır. İltutmuş soyunun zayıflığı neticesinde Kırklar'ın en güçlü, kabiliyetli ve zeki kişisi Gıyâseddîn Balaban'ın yönetimi ele aldığına dikkat çekmektedir⁵³.

Yine Kırklar'ın halefler üzerindeki etkisini yorumlayan İbn Hasan, Kırklar'ı kurmanın aslında avantajlı olduğunu ve Şemseddîn İltutmuş'un kurduğu hânedân adına çok iyi çalıştıklarını belirtmektedir. Hânedâna tam destek veren Kırklar, haleflerin zayıflığına rağmen İltutmuş'un ailesinin tahtta kalmasına fayda sağladıkları ifade edilir. Ayrıca yapılan hükümdar değişiklik-

⁴⁹ Şemsî Sultanların listesi için bk. Cüzcâni, *Tabakat-ı Nasrî*, (İng. Trc. H. G. Raverty), New Delhi, vol. I, 1970, s.625.

⁵⁰ Sultan Şemseddîn'in unvânına karşılık *Şemsîyan-ı Hind* ve *Selâtin-i Şemsî* olarak da adlandırılmışlardır. Bk. Umay Türkes Günay, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s.454.

⁵¹ Gavin Hambly, "Delhi Sultanı Şemseddîn İltutmuş'un Kırk Memlûku Cihilgani Kimdi?", Çev. G. Yavuzcan, *Tarih Okulu*, S. IV, 2009, s.127-128; Jackson, a.g.m., s.345.

⁵² Cöhce, a.g.m., s.19.

⁵³ Bayur, I, a.g.e., s.286-287.

lerinin ise sultanlığın yararına olduğunu, zayıf ve devlet yönetiminden uzak sultanların yerini daha kabiliyetli olanlara bırakmak gerektiği üzerinde durulmuştur⁵⁴. Deyim yerindeyse; ürkek sultanlar, kötü idareciler imparatorluğun gerilemesinin başlıca sebeplerinden biriydi. Şemsî Sultanlar döneminde ne kanun yapılmış ne de bu konuda herhangi bir teşebbüste bulunulmuş idi. Devlet işleri tamamen sultanların nâiblerine bırakılmış ve kimi nâibler tarafından da sorumsuzca kullanılmıştı. Bu durum sultanlık içerisinde sık sık ayaklanmaların yaşanmasına sebep olmuştu⁵⁵.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un 1236'da ölümü ile başlayan ve kendisi de İltutmuş tarafından yetiştirilen gulâmlardan biri olan Gıyâseddîn Balaban'ın 1266'da tahta oturduğu süre arasındaki otuz yıllık dönemde Kırklar baskın bir rol oynadılar⁵⁶. Balaban, Sultan Şemseddîn'den sonra oluşan otorite boşluğundan faydalanarak *Uluğ Hân* unvânıyla tahtı ele geçirdi⁵⁷. Bir müddet Delhi hükümdarlarının saygınlığının tamamen yok olduğuna kanaat getirilebilir. "Sultanı korumakla görevli Allah'ın gölgesi olma" inancı gulâmlar tarafından zamanla terk edildi. Sultanların zayıflamasını kusur sayan emirler, melikler ve hatta halk bu tür durumlardan hoşnut olmazlardı. Çünkü politik ve idari problemlerin çözümünün güçlü bir iktidarda olduğu fikri yaygındı. Fakat dikkat edilmelidir ki, otuz yıllık süreçte sadece Sultan İltutmuş'un ailesinden kişiler seçilerek başa getirilmiştir⁵⁸.

Şemseddîn İltutmuş döneminde oluşan gulâm aristokrasisi Gıyâseddîn Balaban'ın meliklik ve sultanlık dönemlerinde uyguladığı sert tedbirler neticesinde ortadan kaldırılabilmıştır. Kırklar'dan birçoğunu zehirlediği iddia edilen Sultan Gıyâseddîn Balaban, geriye kalanların da kendinden aşağı olduklarını kabul ettirdi⁵⁹. Burada dikkat çekilecek bir diğer nokta; Gıyâseddîn Balaban'ın henüz meliklik döneminde Kırklar üzerinde etkili olmasıdır. Bu durum bir bağlamda Sultan Şemseddîn'in devleti yönetmede evlatları konusunda endişe duymasına haklılık payı vermektedir. Çünkü İl-

⁵⁴ Ibn Hasan, *The Central Structure of The Mughal Empire*, (Translator E. D. Ross), Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1936, s.45.

⁵⁵ Ahmet, a.g.e., s.208-209.

⁵⁶ Andre Wink, *Al-Hind The Making of The Indo-Islamic World, The Slave Kings and The Islamic Conquest 11th-13th Centuries*, Printed in The Netherlands, Leiden 1997, s.194.

⁵⁷ Ziyâeddîn Berenî, a.g.e., s.98.

⁵⁸ Ahmet, a.g.e., s.207,208,210.

⁵⁹ Ahmet, a.g.e., s.267; Kortel, a.g.e., s.295.

tutmuş'un küçük oğlu Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh, 1246'da tahta otursa da kısa bir müddet sonra devlet idaresinden elini çekerek tamamen dine yönelmiş ve devletin bütün işlerini nâibi Melik Balaban'a devretmişti. Yani devletin başında ismen bir hükümdar bulunuyor olsa da nâibi devleti dilediği gibi idare etmekteydi⁶⁰. Fakat Gıyâseddîn Balaban'ın devletin başına geçmesi ve iyi bir idare örneği sergilemesine bakacak olursak; yine Kırklar'dan yetişen birinin Hindistan'da Türklüğün devamını sağladığını da göz ardı edemeyiz.

Şemsî Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân

İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân, Şemseddîn İltutmuş'un sadık gulâmları arasında henüz bir melik iken "sultan" unvânını kullanmaya cesaret eden tek kişi olması bakımından diğer gulâmlardan ayrılmaktadır. Bu denli cüretkâr davranmasının Şemseddîn İltutmuş'un haleflerinin devrine denk gelmesi de dikkate değerdir. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un himayesine girmeden önceki yaşantısına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Referans aldığımız *Tabâkât-ı Nâsirî* den edindiğimiz tüm bilgiler; melikin gulâm olarak satın alınmasından, hayatını kaybetmesine kadar geçen süreçte ulaştığımız bilgilerden ileri gitmemektedir. Biyografisini vereceğimiz Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân'ın adım adım devlet kademelerindeki yükselişini, idare üzerindeki etkilerini ve Hindû racalarla (krallar) mücadelesini aktaracağız.

Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alınan Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân, aslen Kıpçaklı idi. Stratejik bakımdan oldukça ehemmiyet arz eden kalelerden biri olan Gvályor Kalesi'nin kuşatıldığı esnada (1231-1232) *nâib-i çâşnigâr*⁶¹ olarak görev yapmaktaydı⁶². Sultan Şemseddîn İltutmuş vefat ettikten sonra meşveret meclisi⁶³, oğulları arasında en büyüğü olan Rükneddîn Firûz Şâh'ın tahta oturtulması yönünde karar verdiler (30 Nisan 1236).

⁶⁰ Ahmet, a.g.e., s.213.

⁶¹ Sultanın zehirlenmesini önlemek amacıyla yemekleri kontrol eden saray görevlisi. Bk. Aydın Taneri, "Çaşnigâr", *DİA*, c.8, İstanbul 1993, s.232.

⁶² Cüzcâni, a.g.e., II, s.761; Kortel, a.g.e., s.124-125.

⁶³ Meşveret meclisi, hükümdar vefat ettiğinde önceden tayin edilen bir veliahdın olmaması durumunda devlet erkân, emir ve meliklerin tahta kimin geçeceğini kararlaştırmaları durumudur. Bk. Kortel, a.g.e., 184.

Bu dönemde önce saray toplantılarının organize edilmesinden sorumlu *emîr-i meclîs*⁶⁴ görevine getirilen Melik Yüzbeg Tuğrul Hân, daha sonra *şahne-i fil* (şahnegî-i filân)⁶⁵ görevine atandı. Gulâmların atandığı görevlerden anlaşılacağı üzere; emir, melik veya daha yüksek makamlara ulaşmadan evvel neredeyse en alt kademelerden başlıyorlardı. Hizmet alanları oldukça geniş yelpazede olan gulâmlar, atların ve ahırların bakımı, av işleri, fillerin bakımı, sultanın elbiselerinden sorumlu vb. görevlerde bulduktan sonra üst makamlara tayin olunurlardı. Hiçbir gulâm çeşitli aşamalardan geçmeden, emir veya hân olmadan hükümdar olamazdı. Yalnızca yetenekli olanlar bu aşamaları daha hızlı geçerlerdi⁶⁶. İyi birer asker, devlet memuru, yönetici olabilmeleri sıkı bir eğitiminde geçmektedir. Gerek devlet kurumlarına yönelik eğitimler ve gerek askeri eğitimler başta olmak üzere liyakat neticesinde devlet kurumlarına ya da iktâlara atandıklarını görmekteyiz.

Bu süreçte Melik Yüzbeg Tuğrul Hân, Sultan Rükneddîn Fîrûz Şâh'a oldukça yakın ve lütuflarıyla ödüllendirilen meliklerden biri olmuştur. Kendilerini Kutbeddîn Aybeg ve Şemseddîn İltutmuş'un varisi sayan Kırklar yönetime o kadar hâkim olmuşlardı ki sultanlığın önde gelen meliklerinin durumuna da karar veriyorlardı. Sultan Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın pasif yönetim anlayışı, tahta çıkar çıkmaz zevk ve sefaya dâhil olması, hazineyi israf etmesi ve annesi Terken Hatun'un planları isyanları körükledi. İsyancı sultanı çaresiz bırakmak ve şehri ele geçirmek amacıyla planlamıştı. İlk isyan bayrağını Bedaûn valisi Melik İzzeddîn Muhammed Sâlârî açtı. Ardından Multân valisi Melik İzzeddîn Kebir Hân Ayaz, Hansi valisi Melik Seyfeddîn Kuçî gibi isimler de isyana katıldı. Mansurpûr ve Tarain Ovası'nda meydana gelen bu isyan hareketinde Türk ve başka kökenden pek çok devlet görevlisi öldürüldü. Kendilerini Kutbeddîn Aybeg ve Şemseddîn İltutmuş'un varisleri olarak görmelerinden dolayı Türk olmayanların önemli görevlere getirilmelerini kabul etmeyen memlûkler, her isyan hareketinde bunlardan birçoğunun katledilmelerine sebep oldular. Bu hareketlerin elebaşlarından biri de Melik Yüzbeg Tuğrul Hân idi⁶⁷. Bu dönemde melikler ve emirler birçok eyalette bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ayrıca kendi nüfuzlarını herhangi bir yabancı etnik unsurla

⁶⁴ Emîr-i Meclis hakkında detaylı bilgi için bk. Kortel, a.g.e., s.123.

⁶⁵ Kortel, a.g.e., s.116-117. Ayrıca bk. Koç, a.g.m., s.112.

⁶⁶ Wink, a.g.e., s.187.

⁶⁷ Cüzcânî, a.g.e., II, s.761; Ahmet, a.g.e., s.188-190.

paylaşmak istemeyen Kırklar bir araya gelerek Tacikleri devlet kademelerinden uzaklaştırmayı başardılar. Böylelikle İltutmuş'un halefleri döneminde Türk memlûkler her daim üstünlük sağlamış ayrıca Delhi Türk Sultanlığı'nın bir Hindû devletine dönüşmesini de engellemişlerdir⁶⁸.

Taht değişikliklerinde kendi yararına saf tutmaktan çekinmeyen Melik Yüzbeg Tuğrul Hân, Sultan Şemseddin İltutmuş'un kızı Raziyye Begüm döneminde (1236-1240) saray ahırlarının idarecisi anlamındaki *emîr-i âhûr-luk*⁶⁹ görevinde bulundu. Sultan Raziyye'nin hükümdarlığı esnasında Kırklar bir kadın tarafından yönetilmeye razı olmadılar. Gücün Kırklar'ın elinde olduğunun farkında olan Raziyye Begüm, onların nüfuzunu kırmak üzere harekete geçti. Bu amaçla Kırklar'dan bazılarını öldürtmüşse de genel itibarıyla Kırklar'ın nüfuzunu hiçbir sultan ortadan kaldırmayı başaramamıştır.⁷⁰

Yine Raziyye Begüm Sultan tahta geçtiği esnada Rükneddin'in yakalanıp getirilmesi için Türk memlûk ve emirlerden bir bölük gönderilmiştir. Melik İhtiyâreddin Yüzbeg Tuğrul Hân'ın da içerisinde bulunduğu bu memlûkler daha önce Rükneddin Firûz Şâh'ın emrinde bulunanlardan idi.⁷¹ Anlaşılacağı üzere; memlûkler daha önce emrinde buldukları yahut destekledikleri hükümdara çıkarları gereğince ihanet edebiliyordu. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer mesele ise Türk gulâmlarının nüfuzunu kırmak amacıyla Habeş asıllı Melik Cemâleddin Yâkut, Raziyye Begüm Sultan tarafından emîr-i âhûrluğa tayin edilir. Melik Yâkut'un itibar görmesini kıskanan Türk memlûklerden ilk olarak Lâhor eyaletinin valiliğini yapan Melik İzzeddin Kebir Hân Ayaz, daha sonra Teberhinde valisi Melik İhtiyâreddin Altûniye (Altûnaba) isyan ederler. Akabinde diğer meliklerin de ayaklanmaya katılmasıyla Cemâleddin Yâkut öldürülür. Bu olaydan sonra Sultan Raziyye hapsedilmek üzere Melik Altûniye'ye teslim edilir.⁷²

Raziyye Begüm'ün isyan ve ayaklanmalar ile geçen hükümdarlığı, asi melikler tarafından Teberhinde'ye yollanması ve hayatını kaybetmesi ile son

⁶⁸ Cöhce, a.g.m., s.26-27; F. F. Ahmed, a.g.e., s.76.

⁶⁹ Detaylı bilgi için bk. Kortel, a.g.e., s.111.

⁷⁰ Bayur, a.g.e., I, s.285-286; Cüzcâni, a.g.e., II, s.761.

⁷¹ Cöhce, a.g.m., s.19; F. F. Ahmed, a.g.e., s.77.

⁷² Kortel, a.g.e., s.294; Bayur, a.g.e., I, s.283-285.

buldu⁷³. Şemseddîn İltutmuş soyundan gelen Şemsî hükümdarlar arasında kişilik ve karakter bakımından en güçlü olanı Raziyye Begüm idi. Delhi Türk Sultanlığı'nın tahtında kalabilseydi şüphesiz babasından kalan sultanlığı en iyi şekilde idare edebilecek kabiliyete sahipti. Hapsedildiği haberi Delhi'ye varır varmaz oradaki beyler Sultan Şemseddîn'in oğlu Muizzeddîn Behrâm Şâh'ı tahta çıkardılar⁷⁴.

Emir ve meliklerin bağlılık yemini etmesiyle tahta oturan Muizzeddîn Behrâm Şâh dönemine (1240-1242) gelindiğinde ne yazık ki çözümler çoktan başlamıştı. Sultan tahta çıkacağı zaman Melik Yüzbeg, Melik Karakaş ile beraber Delhi'ye gelerek desteklerini bildirdiler ve başlarda büyük hizmetlerde bulundular. Fakat bu dönemde de melik ve emirler savaş meydanı yerine haremün lüksünü tercih eden sultana karşı güvenlerini kaybetmiş ve Moğollarla yaşanan mücadelede Sultan Behrâm Şâh'ı yalnız bırakmışlardı. Bu esnada Vezir Hoca Muhazzabüddîn sultana mektup yazarak şunları dile getirdi: “Bu Türkler ve emirler son derece itaatsiz ve sadakatsizler. Efendimin yapabileceği en iyi şey, bu adamların öldürülmesi için bana bir emirname yollamasıdır.” Sultan hiç tereddüt etmeden emri yollar fakat hain vezir bunu derhal emir ve meliklere ulaştırarak sultanın aleyhine entrikalar çevirir. Bu durum büyük infiale sebep olur ve gulâmlar ayaklanır. Ayaklanmayı haber alan Sultan Behrâm Şâh, Şeyhü'l-İslâm Seyid Kutbeddîn'i melikleri yatıştırması için gönderse de o da isyancılar safına geçer. Yine bu esnada Sultan'ın güvenini kazanan Mihter-i Mübârek Şâh Farukî, Sultan'ı kışkırtarak Melik Yüzbeg ve Melik Karakaş'ın hapse atılmalarına dair ferman çıkarttırılması ve onlarla hiçbir şekilde anlaşmaya varmaması yönünde tembihlemiştir. Meydana gelen kargaşa neticesinde Melik Karakaş ile beraber 13 Mart 1242'de hapse atılsalar da Melik Yüzbeg Tuğrul Hân aynı yıl içerisinde 10 Mayıs 1242 Salı günü serbest bırakılmıştır. Kısa bir süre sonra 19 Mayıs 1242'de Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh isyancılar tarafından öldürülmüştür⁷⁵. Anlaşılacağı üzere sultanlar devlet erkânının etkisi altında kalmış ve bu etki neticesinde yanlış kararlar vermişlerdir. Hükümdarlara sadık kalabilecek devlet görevlilerinin varlığından

⁷³ Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, TTK Basımevi, Ankara 1965, s.29-33.

⁷⁴ Ahmet, a.g.e., s.198.

⁷⁵ Cüzcânî, a.g.e., II, s.761-762. Ayrıca bk. Haig, a.g.e., s.63; Ahmet, a.g.e., s.201,202,207.

bahsetmek mümkün değildir. Bu duruma en büyük sebeplerden biri şüphesiz Kırklar'ın nüfuzları ve yeri geldiğinde beraber hareket etmeleri olmuştur.

Rükneddîn Firûz Şâh'ın oğlu ve Sultan Şemseddîn'in torunu olan Alâeddîn Mesûd Şâh tahta çıkınca (1242-1246) kendini tamamen eğlence ve ava vermiş, devlet işleriyle yeterince alakadar olmanmıştır. Bu dönemde Teberhinde eyaleti Melik Yüzbeg Tuğrul Hân'ın sorumluluğuna verildi. Akabinde Lâhor'un valiliğine getirildi. Bu görevinde bir müddet devam ettiyse de Bindâr hâkimi Melik Nâsreddîn Muhammed ile aralarında anlaşmazlık meydana geldi. Bu durumu sultanın huzuruna taşıyan Melik Yüzbeg oldukça sitemkâr davrandı. Cüretkâr yapısı ve itaatsiz davranışı affedilerek Kanevc eyaletine tayin edildi. Burada da sergilediği tavırlar üzerine Melik Kutbeddîn Hüseyin'in başında bulunduğu bir ordu başkentten bölgeye sevk edildi ve Melik Yüzbeg yeniden itaate zorlandı. Bir süre geçtikten sonra Eved iktâsı kendisine bırakılan Melik Yüzbeg, tekrar başkente döndüğünde Leknevtî idaresine tayin edildi⁷⁶.

İsyana girişen yahut itaatsiz davranan meliklerin affedilerek görevlerine döndüklerini, hatta bazılarının daha üst mevkilere tayin olunduklarını görmekteyiz. Merkezi otoriteyi sağlamak adına Şemseddîn İltutmuş'un haleflerinin herhangi bir yaptırımında bulunmamaları yine basiretsizliklerinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş hâkimiyeti altındaki gulâmlardan emir ve meliklik statüsüne gelenler sürekli olarak yer değiştiriyorlardı. Herhangi bir bölgeyi kendilerine ait saymalarını ve orada kalıcı davranışlar sergilemelerini engellemek adına böyle bir işleyiş uygun görülmüştü. Ayrıca devlet âdâbı kazanmaları, tecrübe edinmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat halefler dönemindeki tayin, atama ve yüksek memuriyetler Kırklar'ın nüfuzunu kıramamaktan ileri gelmektedir. Kıdemli gulâmlar çoğunlukla Leknevtî, Multân, Uça gibi uzak bölgelere tayin edildikten sonra denetimden uzak olmalarından dolayı serbestçe hareket edebiliyorlardı⁷⁷.

Melik Yüzbeg Tuğrul Hân da serbestçe hareket edebileceği bu bölgelere geldikten sonra hâkimiyetini kolaylıkla tesis etti ve Cacnagar racası ile aralarında anlaşmazlık meydana geldi. Cacnagar kuvvetlerinin komutanı, Me-

⁷⁶ Cüzcanî, a.g.e., II, s.762.

⁷⁷ Sunil Kumar, "When Slaves were Nobles: The Shamsî Bandagân in the Early Delhi Sultanate", *Studies in History*, 10, 1994, s.30.

lik İzzeddîn Tuğrul Togan Hân zamanında Leknevtî ırmağına kadar ilerlemiş olan Ray'ın Sabantar adındaki damadı idi. Müslüman kuvvetleri buralardan sürülmüş ve bazıları öldürülmüştü. Hindûlarla yeniden mücadeleyi göze alan Melik Yüzbeg Tuğrul Hân, Cacnagar hâkimi ile yapılan iki mücadelede başarı elde ettiyse de, üçüncü mücadelede aksilik yaşadı ve bu esnada savaş alanında bulunan beyaz bir fil Cacnagar kuvvetlerinin eline geçti. Raca ile mücadelesinde Delhi kuvvetlerinden yardım isteyen Melik Yüzbeg'in Hindûları yenilgiye uğratmasıyla ganimetler ve filler Müslüman kuvvetlerinin eline geçti⁷⁸. Anlaşılacağı üzere Hindûlarla mücadelede ve Hindistan'daki Türk hâkimiyetini korumak ve pekiştirmek adına Kırklar'ın etkisi oldukça önemlidir.

Bu başarının ardından Leknevtî'ye dönen Melik Yüzbeg Tuğrul Hân nüfuzunu artırmak adına daha ileri giderek, bir hükümdar edasıyla hâkimiyet alâmetlerinden çetri (şemsiye, gölgelik) kullanmaya cüret etti. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un tahta çıktığı esnada siyah ve beyaz olmak üzere iki çetr⁷⁹ kullandığına tanıklık etmekteyiz. Lakin Melik Yüzbeg Tuğrul Hân daha ileriye giderek kırmızı, siyah ve beyaz olmak üzere üç farklı çetr kullanmıştır⁸⁰. Siyah çetrin yalnızca hükümdarlara mahsus olması⁸¹ Melik Yüzbeg'in ne denli nüfuz sahibi ve cüretkâr olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca hükümdarlara karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilan edenlerin de ilk yaptıkları işlerden biri çetr kullanmaya başlamalarıdır⁸².

Yeri gelmişken değinmeliyiz ki; tayin münasebetleriyle özellikle emir ve meliklere çeşitli hediyelerin yanı sıra hil'at (şeref elbisesi), tabl (davul), 'alem (bayrak) gibi hâkimiyet alâmetlerinin verildiğini görmekteyiz. Nevbet ve çetr gibi hükümdarlığa münhasır işaretlerin kullanılması yalnızca hükümdarın müsaadesi dâhilinde emir ve meliklere de kullanım hakkı doğurmakta idi⁸³. Aksi takdirde bunlar açıktan isyan, bağımsızlık göstergesi sayılmaktaydı. Fakat Şemseddîn İltutmuş'un halefleri dönemindeki istikrarsızlık sebebiyle bazı hâkimiyet alâmetlerinin Melik Yüzbeg'de görüldüğü üzere hükümdarlardan izin almaksızın rahatlıkla kullanıldığına tanık olmaktadır. Buna başka bir ör-

⁷⁸ Cûzcânî, a.g.e., II, s.762-763; Kumar, a.g.m., s.30.

⁷⁹ Kortel, a.g.e., s.65.

⁸⁰ Cûzcânî, a.g.e., II, s.763; Aydın Taneri, "Çetr", *DİA*, c.VIII, İstanbul 1993, s.294.

⁸¹ Kortel, a.g.e., s.69.

⁸² Kortel, a.g.e., s.70.

⁸³ Kortel, a.g.e., s.98, 72.

nek ile değinecek olursak; Sultan Muizzeddin Behrâm Şâh'ın nâibi Melik İhtiyâreddin Aytegin'in hükümdar gibi davranarak kapısında nevbet çaldırması hoş karşılanmamış ve bir müddet sonra diğer gulâmlar tarafından ortadan kaldırılmıştır⁸⁴. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere; kendilerinden birinin tahta geçmesine meydan vermeyen Kırklar, esasen birbirlerine karşı da oldukça şüphe içindedirler. Çünkü içlerinden birinin sivrilmesine olanak tanımak istememektedirler. Hiç kimse bir diğerinden üstün veya aşığı olamazdı. İhtişam ve haysiyette birbirleriyle yarışıklarını aktaran Ziyâeddin Berenî, memlûkler arasında "Sen nesin ki ben değilim ve sen ne olacaksın da ben olmayacağım" şeklinde söylemlerin geçtiğini dile getirir⁸⁵.

Leknevtî'den bir ordu ile Eved'e ilerleyen Melik Yüzbeg Tuğrul Hân burada adına hutbe okunması emrini verdikten sonra "Sultan Muđseddin" adını alarak bağımsızlığını resmen ilan etmiş oluyordu. Melik Yüzbeg Tuğrul Hân'ın bu hareketi gerek Türkler ve gerek Hindûlar arasında efendilerine ihanet ettiği gerekçesiyle olumsuz karşılandı⁸⁶. Çünkü sıklıkla değindiğimiz üzere; Kırklar'dan birinin diğerlerine oranla daha fazla nüfuz elde etmesi kabul edilebilir bir durum değildi. Sultanlık kuvvetleri tarafından mağlup edilinceye kadar Eved'te hutbe iki hafta süresince Melik Yüzbeg Tuğrul Hân adına okundu (1256-1257)⁸⁷. Tabâkât-ı Nâsırî'de biyografisi verilen yirmi beş gulâmı incelediğimizde henüz melik iken "sultan" unvânını kullanan tek kişinin Melik İhtiyâreddin Yüzbeg Tuğrul Hân olduğunu görüyoruz. Melikler genel olarak hâkimiyet alâmetlerini kullanmış olsalar da sultan unvânını alan başka bir melik olduğu yönünde kayıt düşülmemiştir.

Bu hareketinden birkaç hafta sonra Eved iktâsı civarında bulunan Türk emirlerden biri, Delhi kuvvetlerinden bir birlik ile Melik Yüzbeg üzerine doğru ilerledi. Melik Yüzbeg burada bir mücadeleye girişmeden Leknevtî'ye geri döndü. Eved'ten Leknevtî'ye döndükten sonra Kâmrûp üzerine yürümeğe karar verdi. Hazırladığı orduyu Beg-mati Nehri'nin karşısına geçirdi. Kâmrûp racasının Melik Yüzbeg'e karşı koyacak gücü olmadığından şehir ele geçirildi. Müellif Cûzcânî, burada elde ettiği ganimetler için miktarı ve ağırlığı

⁸⁴ Kortel, a.g.e., s.257.

⁸⁵ Ziyâeddin Berenî, a.g.e., s.99; Bayur, a.g.e., I, s.287.

⁸⁶ Cûzcânî, a.g.e., II, s.763-764.

⁸⁷ Bu tarihler Şemsîye Hânedânî'nin son sultanı olan Nâsireddin Mahmûd Şâh dönemine (1246-1266) denk gelmektedir. Bk. Kortel, a.g.e., s.43.

kayıt altına alınmayacak kadar servet ve hazineye sahip olduğunu belirtir. Ayrıca Melik İhtiyâreddin Yüzbeg Tuğrul Hân burada adına yeniden hutbe okuttu ve ardından Cuma namazı kıldı⁸⁸.

Kâmrûp'un ele geçirilmesinden sonra raca birkaç defa Melik Yüzbeg Tuğrul Hân'a elçi göndererek anlaşmaya varmayı teklif etti. Buna göre Raca: "Bu toprakları zapt ettin ve daha önce Müslüman kavimlerden hiçbir melik böyle bir başarıya ulaşmadı. Şimdi geri dön ve bana tahtını geri ver. Sana her yıl bir sürü altın ve fili haraç olarak ödeyeceğim. Ayrıca hutbeyi adına okutacak, Müslüman damgalı madeni para vurduracağım."⁸⁹ şeklinde beyanda bulundu. Bu durum bir kez daha Kırklar'ın ne denli nüfuz sahibi olduklarını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca burada değinilmesi gereken asıl mesele; bu emir ve meliklerin güçlü bir orduya sahip oldukları gerçeğidir. Aksi takdirde bu başarıları imza atmanın pek mümkün olamayacağı da açıktır.

Melik İhtiyâreddin Yüzbeg Tuğrul Hân bu teklifi hiçbir şekilde kabul etmeye istekli değildi. Bu durum üzerine raca güvenliklerini sağlamak maksadıyla derhal buyruk verdi. Buna göre; köylünün Melik Yüzbeg'e gitmesini ve Müslümanların hiçbir tereddütte kalmadan Kâmrûp'taki tahılları istedikleri fiyata satın alabileceklerini bildirmelerini istedi. Melik Yüzbeg şehirdeki bütün ekili alanlara ve tahıl ambarlarına el koydu. Duruma müdahale etmesi gerektiğine karar veren raca, hasat zamanı gelince bütün tebaası ile ayaklandı ve etrafı su bentleri açmaya başladılar. Böylelikle Melik Yüzbeg Tuğrul Hân ve İslâm ordularını çaresiz bir durumda bırakmayı hedefliyordu. Racanın aldığı önlemler karşısında sefaletten yok olacaklarını anlayan Melik Yüzbeg Tuğrul Hân yanındakilerle yaptığı istişare neticesinde geri çekilmenin doğru olacağı yönünde karara varıldı. Aksi takdirde Melik Yüzbeg ve emrindekilerin açlıktan ölmesi söz konusuydu⁹⁰.

Hindûlar uyguladıkları taktikler ile Müslümanların geçeceği yolları su ile doldurdular ve onları dağ eteklerine çekmeye çalıştılar. Geçitler ve dar yollar arasında dolanan Müslüman kuvvetlerinin hem önleri hem de arkaları Hindûlar tarafından kuşatıldı. Ordular dar bir geçitte karşı karşıya geldiler ve Hindûlar her taraftan Müslüman kuvvetlerinin üzerine saldırdılar. Bu esnada

⁸⁸ Cüzcânî, a.g.e., II, s.764-765.

⁸⁹ Cüzcânî, a.g.e., II, s.765.

⁹⁰ Cüzcânî, a.g.e., II, s.765.

bir filin üzerinde bulunan Melik İhtiyâreddin Yüzbeg Tuğrul Hân'ın göğsüne ansızın bir ok isabet etti ve yere düştü. Kendisiyle birlikte bütün ailesi, bakmakla yükümlü olduğu kişiler ve beraberindeki kuvvetlerden sağ kalanların tümü esir alındı. Racanın huzuruna getirilen Melik Yüzbeg, oğlunu görmeyi rica etti. Oğlu yanına getirilen Yüzbeg Tuğrul Hân yüzünü oğlunun yüzüne koydu ve o anda ruhunu teslim etti⁹¹.

Sonuç

Üstün yönetme kabiliyetleri neticesinde tarih boyunca varlıklarını kanıtlayan Türklerin en önemli yayılma bölgelerinden biri de Hint coğrafyası olmuştur. Dünyanın kadim kültür ve medeniyetlerine ev sahipliği yapan Hindistan stratejik ve kültürel konumu bakımından Türklerin dikkatini çekmiştir. Güçlü ve köklü bir Budist geleneğe sahip olan Hint yönetimi Türklerin azim, kararlılık, yetenek ve zekâları doğrultusunda sayısız fetih hareketleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Çalışmamızda özellikle belirttiğimiz köle ve gulâm/memlûk terimlerinin benzer görülmesine rağmen aslında farklı iki unsur olduğu hususuna dikkat çekmekteyiz. Gulâmların kölelerden farklı olarak sosyal ve hukuki statüleri vardır.

Delhi Türk Sultanlığı'nda gulâm, memlûk yahut Kırklar denilince akla ilk olarak Sultan Şemseddin İltutmuş dönemi gelmektedir. Çünkü memlûklerin teşkilatlanması ve tamamen farklı bir grup olarak adlarını duyurmaları bu döneme tekabül etmektedir. Sultan Şemseddin Kırklar'ı soylu kesim olarak addetmiştir. Kırklar sınıfının bu dönemde oluşmasını şu şekilde değerlendirebiliriz; Kutbeddin Aybeg'in tesis ettiği sultanlığın henüz çok yeni olması bakımından sınırları genişletmekten ziyade, gözdağı vermek ve sükûneti sağlamak amacıyla fetihlere ağırlık vermediği açıktır. Sultan İltutmuş ise başa geçtiğinde bu durumun farkında olarak kendisine sadık kalabilecek Kırklar'ı meydana getirmiş ve bu sayede fetihlere ağırlık vermiştir. Bu bakımdan sultanın kararının isabetli olduğunu belirtmemiz gerekir.

Sultan Şemseddin'in vefat etmesinin ardından haleflerinin başarısız yönetimi ve idari yetersizliklerinden dolayı yetiştirilen gulâmların sultanlıktan bağımsız, tamamen farklı bir sınıf oluşturmaları ve hükümdarları tahttan indirme cüretinde bulunmaları da oldukça çarpıcıdır. Fakat gulâm olarak satın

⁹¹ Cûzcânî, a.g.e., II, s.766; Ziyâeddin Berenî, a.g.e., s.113.

alınp yetiştirilen bu kişiler yeri geldiğinde sultanlar için bir öz evlattan daha değerli olmuştur. Zira yeri geldiğinde bir gulâm efendisine öz evlattan daha sadıktır.

Emevîler, Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular, Memlûkler ve Eyyûbîler gibi daha pek çok devlette gulâm sistemine rastlamaktayız. Fakat Hindistan'daki sistem diğer devletlere nazaran daha farklı bir boyut kazanmıştır. Türk gulâmlar zaman içerisinde üst bir kimlik kazanmış ve ayrı bir sınıf oluşturarak diğer gulâmlardan ayrılmışlardır. Bu sistemde hiçbir gulâm bir diğerine üstün gelmeyecek, aşağı kalmayacaktır. Fakat aynı zamanda ortak hareket ederek yönetimde etkili olacaklardır. Görüldüğü üzere bu işleyiş bakımından Hindistan'daki Türk gulâmlardan oluşan Kırklar sınıfı, zikrettiğimiz devletlerdeki sistemlerden bir noktada ayrılmaktadır.

Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân, Hindûlarla başarılı mücadeleler yapmış ve hayatı boyunca Türklüğü ayakta tutma gayesi içerisinde bulunmuştur. “Sultan” unvânını kullanması eleştirilere sebep olmuştur. Fakat dikkat edilmelidir ki devletin başında sadece ismen bir sultanın bulunması Hindistan'daki Türk varlığını tehlike altında bırakmaktaydı. Çünkü haleflerin zayıflığının farkına varan Hindûlar her türlü fırsatı kolluyorlardı. Türklerin Hindistan'daki gulâmlık sistemi sayesinde köklü Hindû kültürü arasından sivirmelerini sağladıklarını söyleyebiliriz. Hindistan'a katkıları sayesinde Türk kültürünü yüzyıllarca ayakta tutmuşlardır. Kırklar'ın yönetimi ele almaları ve başına buyruk hareketleri bazı kesimler tarafından her ne kadar eleştirilse de esasen Türklerin Hindistan'daki varlıklarını devam ettirdikleri sonucuna ulaşmaktayız.

KAYNAKÇA

AHMED, Aziz, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

AHMED, Fouzia Farooq, “The Delhi Sultanate: A Slave Society or A Society with Slaves?”, *Pakistan Journal of History and Culture*, vol.XXX, No.1, 2009, s.1-24.

AHMED, Fouzia Farooq, *Muslim Rule in Medieval India, Power and Religion in The Delhi Sultanate*, I. B. Tauris, New York, 2016.

- AHMET, M. Aziz, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz.
- ANJUM, Tanvir, “Nature and Dynamics of Political Authority in the Sultanate of Delhi”, *Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. LIV, No.3, 2006, s.29-59.
- ANSARI, A. S. Bazmeci, “İltutmuş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.22, İstanbul, 2000, s.158-159.
- BAYUR, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, TTK Yayınları, c.I, Ankara, 1987.
- BERENÎ, Ziyâeddîn, *Târih-i Fîruzâhî*, (İng. Trc., H. M. Elliot, J. Dowson), *History of India As Told By Its Own Historians*, London, vol. III, 1871.
- CÖHCE, Salim, “Delhi Türk Sultanlığı’nda Memlûk Sistemi”, <https://www.ttk.gov.tr>, erişim tarihi: 12.09.2022, s.11-32.
- CÜZCÂNÎ, Ebû Ömer Minhâceddîn Osman b. Sirâceddîn, *Tabakat-ı Nasrî*, (İng. Trc. H. G. Raverty), New Delhi, vol. I-II., 1970.
- es-Seyyid Abdulaziz Sâlim, “Hindistan’daki Memlûkler Sultanlığı Devleti ve Mısır’daki Memlûkler Sultanlığı Devleti Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. (Çev. A. Çetin), *Tarih Dergisi*, c.0, S.44, 2006, s.199-213.
- FAROOQI, N. Rahman, “Delhi Sultanlığı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, 1994, s.130-132.
- FİRİŞTE, Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî, *Tarih-i Fîrîşte*, (Translator J. Briggs), *History of The Rise of The Mahomedan Power in India, Till The Year A. D. 612*, Oriental Book-Sellers and Publishers, Calcutta, 1908.
- GALİP, Mübarek, *Hindistan’da Türk Hükümdarları*, Hazırlayan S. Y. Gömeç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- GÖKSU, Erkan, *Selçuklu’nun Mirası Gulâm ve İktâ*, Kronik, İstanbul, 2017.
- GÖMEÇ, S. Yağmur-ÇELİKTAŞ, M. Melis, *Hindistan’da Türkler*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2019.
- GÜNAY, U. T., *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- HAİG, Wolseley, *The Cambridge History of India, Turks and Afghans*, Cambridge at the University Press, vol. III, 1928.

- HAMBLY, Gavin, “Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş’un Kırk Memlûku Cihilgani Kimdi?”, Çev. G. Yavuzcan, *Tarih Okulu*, S. IV, 2009, s.127-136.
- IBN HASAN, *The Central Structure of The Mughal Empire*, (translation E. D. Ross), Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1936.
- JACKSON, Peter, “The “Mamluk” Institution in Early Muslim India”, *Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.2, 1990, s.340-358.
- JACKSON, Peter, *The Delhi Sultanate, A Political and Military History*, Cambridge University Press, 1999.
- KANSOY, Umut, Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- KIZILTOPRAK, Süleyman, “Memlük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.29, Ankara, 2004, s.87-90.
- KOÇ, Bilal, “Devletin Nesebten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Cihilgan/Kırklar Meclisi”, *Çukurova Üniversitesi Türkoğlu Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, Aralık, 2017, s.91-121.
- KONUĞÇU, Enver, “Kutbüddin Aybeg”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul, 1991, s.231-232.
- KORTEK, S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara, TTK Yayınları, 2006.
- KUMAR, Sunil, “Service, Status, and Military Slavery in Delhi Sultanate: Thirteenth and Fourteenth Centuries”, *Slavery and South Asian History*. (Ed. I. Chatterjee and R. M. Eaton), Indiana University Press, 2006, s.83-114.
- KUMAR, Sunil, “When Slaves were Nobles: The Shamsî Bandagân in the Early Delhi Sultanate”, *Studies in History*, 10, 1994.
- LAL, K. Saran, *Muslim Slave System in Medieval India*, <https://www.z-lib.org.tr>, erişim tarihi: 24.08.2022, Delhi, 1994.
- MERÇİL, Erdoğan, *Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler-Makaleler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- ÖNTÜRK, Vural, *Gurlular (1157-1216)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.

- ÖZCAN, Abdülkadir, “Kul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.26, Ankara 2002, s.348-350.
- QURESHI, I. Husain, *The Administration of The Sultanate of Delhi*, Lahore 1942.
- TANERİ, Aydın, “Çaşnigîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul, 1993, s.232.
- TANERİ, Aydın, “Çetr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul, 1993, s.293-294.
- TERZİ, M. Zeki, “Gulâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.14, İstanbul, 1996, s.178-180.
- UYAR, Mustafa, *Tabakât-ı Nâsirî, Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, Ötüken, İstanbul 2016.
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, TTK Basımevi, Ankara 1965.
- WINK, Andre, *Al-Hind The Making of The Indo-Islamic World, The Slave Kings and The Islamic Conquest 11th-13th Centuries*, Printed in The Netherlands,